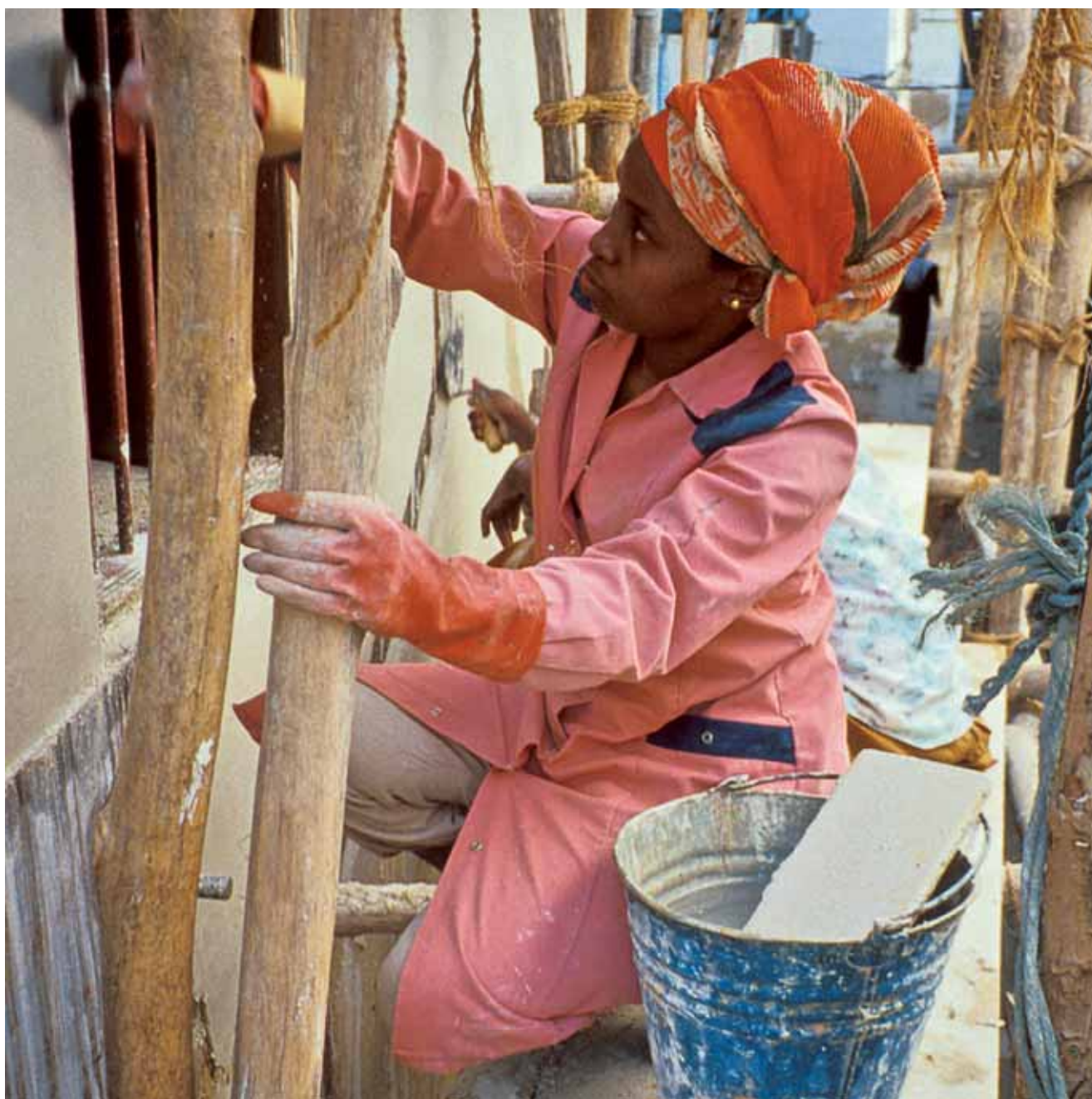

Omsorg om kulturmiljön

Omsorg om kulturmiljön

Förord

“Skada på kulturegendom, som tillhör vilket som helst folk, innebär en skada på hela mänsklighetens kulturarv, för alla folk ger sina bidrag till världskulturen”

“Bevarandet av kulturarvet är av största betydelse för alla världens folk varför det är viktigt att detta arv skall åtnjuta internationellt skydd”

Orden är hämtade ur Haag-konventionen till skydd för kulturegendom i händelse av väpnad konflikt, en konvention som Sverige tillsammans med över 100 stater signerat. Haagkonventionen är bara en av en rad internationella konventioner som slår fast kulturmiljöns värde för mänsklig utveckling.

Kulturminnen är ofta viktiga symboler för etnisk, religiös eller politisk tillhörighet. I konflikter som utgår från sådana frågor har kulturarvet ofta blivit en måltavla för motståndaren. Detta bekräftar på ett negativt sätt hur betydelsefullt kulturarvet är. De ansträngningar som människor förmår göra för att återuppbbygga kulturminnen, som skadats genom katastrofer av olika slag, visar detsamma fast med positiva förtecken.

För Sida finns två huvudskäl för att stödja fattiga länders omsorg om kulturmiljön. Å ena sidan är det ett globalt ansvar, och därmed lika viktigt för oss som för människorna i berörda länder. I denna bemärkelse är kulturarvet jämförbart med det ekologiska arvet. Å andra sidan är det ett viktigt bidrag till den kulturella utvecklingen av enskilda länder.

Dessa riktlinjer utvecklar Sidas syn på kulturmiljö med tonvikt på att värna de fattiga folkens rätt till sin egen historia. De utgår från kulturarvets fundamentala värde i ett vardagligt samhällsplanerings- och utvecklingsperspektiv. Kulturmiljön är enligt

Sidas synsätt en tillgång och en resurs, som kan bevaras om den brukas på ett långsiktigt hållbart sätt. Det är också en fattigdomsfråga och riktlinjerna yrkar på demokratiska processer, folklig medverkan, fattigdomsinriktade metoder och ett generellt fattigdomsperspektiv i alla insatser som stöds av Sida.

Kulturmiljö i utvecklingsländerna berör flera avdelningar inom Sida. Den är självklart en komponent i kulturbiståndet, men eftersom den är en betydelsefull del av miljön är det en väl så viktig fråga inom skyddet av miljö och hållbar utveckling. Därutöver är det en angelägenhet för katastrofbiståndet och en nyckelfråga för urban utveckling.

Riktlinjernas syfte är att komplettera existerande policydokument inom kultur, miljö, katastrofbistånd, och urban utveckling. Målgruppen är Sidas medarbetare hemma såväl som i fält, men de ska också vara användbara för att informera samarbetsparter och andra givare om Sidas position. Avsikten är också att de ska användas av konsulter och institutioner som upphandlas av Sida. Dessutom kan de utnyttjas för information, även om detta inte är ett huvudsyfte.

Arbetet inleddes efter beslut av Sidas generaldirektör och genomfördes inom enheten för urban utveckling vid INEC i samarbete med kulturheten och miljöpolicyenheten. Författare är professor Bengt O.H. Johansson och Göran Tannerfeldt vid INEC/Urban som också var samordnare av arbetet.

Seminarier har hållits med deltagande av utomstående expertis och representanter från berörda avdelningar på Sida. Utkast har vid flera tillfällen cirkulerats för kommentarer och en så kallad “Discussion Brief” trycktes upp till UN-Habitats “Urban

Forum” 2004 i Barcelona, samt sändes ut till alla berörda i Sverige och vid utlandsmyndigheterna. Värdefulla synpunkter har lämnats från många håll. Riksantikvarieämbetet har medverkat aktivt i arbetet och även lämnat ett formellt remissutlåtande, vars synpunkter har inkorporerats i riktlinjerna.

Genom att gemensamt underteckna detta dokument vill vi markera att Omsorg om kulturmiljön behandlar frågor som är viktiga för oss alla och som förtjänar större uppmärksamhet i framtiden.

Stockholm, december 2005

David Holmertz
Tillförordnad Enhetschef
Kultur och Media

Thomas Melin
Chef för Enheten Urban Utveckling

Per Byman
Chef för Enheten
Humanitärt Bistånd

Mats Segnestam
Chef för Enheten Miljöpolicy

Innehåll

Bakgrund	6
Synsätt	
Hållbar utveckling	9
Kulturarvets betydelse	9
Kulturarv, mänskliga rättigheter och konflikter	11
Fattigdomsbekämpning	12
Turism på gott och ont	13
Bevara och förnya	13
Kulturmiljön är utsatt och hotad	14
Urbaniseringen	14
Världsarv, monument och vardagsmiljöer	15
Mål och prioriteringar för Sidas utvecklingssamarbete inom kulturmiljön	
Sidas mål	17
Återanvändning och integrering	17
Katastrofbistånd	18
Kapacitetsuppbyggnad	18
Vad kan Sverige bidra med?	19
Val av biståndsinsatser	19
Boxar	
Kulturmiljö och andra kulturarvsbegrepp	10
Konventionen om Skydd för kulturegendom i händelse av väpnad konflikt (Haagkonventionen 1954)	11
Fruktan för historien	12
Betlehem	13
Varsamhet	13
Svensk stadsförnyelse – vårt historiska självmord	15
Katastrofer och återuppbyggnad	18
Bevarandefrågan i Sverige	19
Sida stöder återuppbyggnad av kulturarvet i Kosovo och Bosnien-Herzegovina	20

Vad riktlinjerna går ut på

Människans miljö formas av natur och kultur i ömsesidig påverkan.

Dessa riktlinjer behandlar kulturmiljön dvs bebyggelse, odlingslandskap mm, som skapats och brukats av människan under olika tidsepoker och som är värdefulla eftersom de bär konkret vittnesbörd om hur tidigare generationer levde, utgör historiska platser eller har stor religiös eller kulturell betydelse. Värden av kulturmiljön skall ges större uppmärksamhet i Sidas framtida arbete.

Sidas mål är att stärka fattiga länders, folkgruppers och individers rätt till sitt historiska och kulturella arv genom att bevara och nyttja kulturmiljön på ett varsamt och långsiktigt hållbart sätt.

Riktlinjerna har utformats utifrån synen på kulturmiljön som en väsentlig resurs för en levande samhällsutveckling. *Omsorg om kulturmiljön* går utöver ett s.k. musealt betraktelsesätt. Det är tvärtom användningsaspekten som sätts i fokus här, dvs. kulturarvets fundamentala värde i ett vardagligt samhällsplanerings- och utvecklingsperspektiv.

Sidas insatser skall ha ett tydligt fattigdomsperspektiv och motverka främlingsfientlighet. De projekt som stöds av Sida ska präglas av att lokala resurser utnyttjas och att berörda människors rättigheter respekteras. I ett fattigdomsperspektiv är det viktigt att de fattiga får tillgång till det kulturarv som är relevant för dem och att detta arv tillvaratas och brukas. Resurssvaga grupper drabbas ofta när

gammal bebyggelse ska renoveras eller ersättas. Detta motverkas genom att de som berörs ges inflytande över planering och genomförande. Vidare finns det goda möjligheter att i hela processen av bevarande och rehabilitering utnyttja lokala resurser, vilket kan skapa många arbetstillfällen för fattigare grupper.

Utvecklingssamarbetet inom kulturmiljöområdet skall stärka samarbetslandets kapacitet att ta tillvara och bruka sitt kulturarv både genom ökade kunskaper och genom välfungerande institutioner och regelverk. Katastrofbiståndet skall utformas så att kulturmiljövärden skyddas och tillvaratas så att de kan återanvändas.

I alla Sida-stödda insatser som kan beröra kulturmiljön skall konsekvenserna för denna klarläggas i MKB och alternativa lösningar beaktas.

Strävan efter att ta tillvara och bygga vidare på samhällens kulturarv skall inte ses som en överflödig belastning på utvecklingssamarbetet. Att se kulturmiljön som en resurs är tvärtom ett betraktelsesätt som kan skapa konstruktiva utgångspunkter för detta samarbete.

Bakgrund

Kulturmiljöfrågorna hör hemma inom flera politikområden. Dels utgör de både i Sverige och internationellt en del av miljöpolitiken med tillhörande regelverk, dels är de självfallet också en del av kulturpolitiken. Vidare är de en viktig fråga för stadsplanering och byggande men också för bruket av skog- och jordbruksmark.

Inom Sida berörs på motsvarande sätt flera ämnesområden och frågorna blir en del av utvecklingssamarbetet inom miljö, kultur, urban utveckling, landsbygdsutveckling, katastrofbistånd m.fl. sektorer.

På samtliga områden gäller att kulturmiljöfrågorna hittills inte uppmärksammas i den omfattning de förtjänar.

Sidas policy för kultursamarbete fastställdes i februari år 2000. Den utgår

från en bred kultursyn där stor vikt läggs vid kulturarvet, varvid "bevarande av byggnader och kulturmiljöer både i städer och på landsbygden" är ett av tre huvudområden. Utgångspunkten är att utvecklingssamarbete måste bygga på samarbetslandets egna kulturella traditioner. I det internationella utvecklingssamarbetet har de ekonomiska utvecklingsmodellerna fått oss att förbise vikten av dimensionen. Vi har kraftigt underskattat kulturens utvecklingskraft.

Sverige var tidigt ute med att ge kulturen plats i utvecklingssamarbetet. FN-konferensen *The Power of Culture* hölls i Stockholm 1998 och FN:s medlemsstater uppmanades där att ge kulturpolitiken en nyckelroll i politiken för utveckling, däribland att stärka åtgärderna för att skydda och berika

Monolitisk kyrka från 1100-talet i ett traditionellt odlingslandskap. Bevarandet av unika kulturmiljöer är ett ansvar för hela världssamfundet och fattiga nationer bör ha rätt till internationell hjälp med skötseln av dessa.

Foto: Thomas Melin

kulturarvet. Regering och riksdag har angivit att Sverige skall verka för nationell och internationell solidaritet och respekt inför olika gruppers kulturarv samt att Sverige därför bör engagera sig i ett solidariskt samarbete med andra länder för att skydda detta arv.

Sidas policy i miljöfrågor presenterades först i "Sidas handlingsprogram för hållbar utveckling" (1996) och återfinns nu i en något reviderad form i "Sidas miljöledningssystem – Policy och handlingsplan för en miljömässigt hållbar utveckling" (2004). Den viktiga regeln och riktlinjerna för miljökonsekvensbedömningar finns i "Hållbar utveckling? Handledning för granskning av miljökonsekvensbedömningar" (2002). Fokus låg till en början på naturmiljön men frågan breddades sedan till att omfatta även kulturmiljön eftersom vår miljö i stor utsträckning är skapad av människor och därmed också en del av kulturarvet. Detta breda miljöbegrepp är det samma som präglar den svenska miljöbalken och regeringens miljöstrategi. I anslutning till miljöbalken har riksdagen antagit ett antal miljömål av relevans även för svenskt utvecklingssamarbete. Kulturmiljön och de kulturhistoriska värdena bildar en av de fem grundpelarna i arbetet med att uppnå miljömålen.¹

En betydande del av Sidas kulturmiljöinsatser under de senaste decennierna har ägt rum inom ramen för bistånd till urban utveckling och bland annat inneburit stöd till bevarande av historiska städer.²

Även om såväl Sidas miljöpolicy som dess kulturpolicy erkänner kulturmiljöns betydelse behöver frågor om

tillvaratagande av kulturmiljön utvecklas mer utförligt. Syftet med Omsorg om kulturmiljön är därför att komplettera de båda föregående dokumenten genom att fokusera på den av människan skapade miljön och fördjupa synen på dess behandling och integrering i svenskt utvecklingssamarbete.

¹ Se Bengt O.H. Johansson, "Kulturarv och biståndspolitik. En sammanställning av svenska regelverk och internationella deklarationer och konventioner av betydelse för internationellt utvecklingssamarbete" – Sida 2001.

² Hanoi i Vietnam, Betlehem, Hebron mm i Palestina, Zanzibar och Bagamoyo i Tanzania.

Synsätt

Hållbar utveckling

En hållbar utveckling förutsätter att utvecklingen äger rum utan att tära på samhällets resursbas. Här finns ingen skillnad mellan naturmiljö och kulturmiljö och från en mänsklig synpunkt är den kulturella och biologiska mångfalden likvärdiga. Kultur- och naturvård är i grunden resurshushållning – att utnyttja tillgångar där de finns i stället för att se dem som utvecklingshinder. Begreppet utveckling kan dock inte heller avgränsas till att gälla enbart ekonomisk och materiell utveckling, eftersom utveckling i sig är kulturbunden. Hur vi organiserar våra liv och lever tillsammans är till sist kulturberoende och därmed beroende av hur vi skapar, uppfattar och tolkar vår samtid och historia. Vi är med och formar kulturen, samtidigt som vi formas av den. *”All politik för utveckling måste i grunden vara lyhörd för kulturen själv.”*³

I Habitatagendan uttrycks sambandet mellan miljö och livsvillkor i sammanhang på följande sätt:

”Alla människors livskvalitet är beroende av våra samhällens fysiska utformning. Att

*bevara, återställa och återanvända det urbana, rurala och arkitektoniska kulturarvet på ett kulturellt känsligt sätt överensstämmer med det uthålliga bruket av naturgivna och av människor skapade resurser.”*⁴

Den biologiska mångfalden är viktig för en långsiktigt hållbar utveckling. Den är till stora delar beroende av att människan upprätthåller de ofta flerhundraåriga bruksmetoder som skapat de biotoper vilka utgör basen för denna mångfald. Många biotoper kan därför ses som historiska lämningar i kulturlandskapet. De tillhör således kulturarvet och måste behandlas därefter, om de biologiska och kulturhistoriska värdena skall bestå. Detta innebär att svenskt utvecklingssamarbete som berör landskapsfrågor måste utgå från att landskapet är en helhet bestående av natur och kultur och därför inte kan särbehandlas utifrån en av dessa aspekter.

Kulturarvets betydelse

Kulturmiljön är en viktig del av vår kultur och speglar denna både genom sin utformning och genom hur den tas omhand. I Sidas allmänna kultur-

En bostad för välsituerade i Harar, Etiopien. Det sägs att huset en gång var den franske poeten och äventyraren Arthur Rimbauds hem. De viktiga arkitektoniska detaljerna i en byggnad av denna typ kommer inte att överleva utan kontinuerligt underhåll. Men enkla åtgärder som att laga läckande tak kan ofta vara nog för att bevara hotade byggnader. Foto: Thomas Melin

³ Ur handlingsplan antagen vid Unescos ministerkonferens, Stockholm 1998

⁴ The Habitat Agenda, Istanbul Declaration on Human Settlements, 1996, punkt 30 152

KULTURMILJÖ OCH ANDRA KULTURARVSBEGREPP

I Omsorg om kulturmiljön förekommer termerna kulturminne, kulturmiljö respektive kulturmiljön, samt kulturarv. Med kulturminne förstås här ett enskilt objekt, t.ex. en byggnad som tillmäts historiskt eller arkitektoniskt värde oavsett ålder, kulturmiljö är ett område med sådana värden, t.ex. odlingslandskap, stadsdelar eller industriområden. Medan kulturmiljön (i bestämd form) betecknar det i miljön som är kulturpräglad utan områdesavgränsning. Gemensamt är att kulturminnen, kulturmiljöer och kulturmiljön ofta är flerskiktade tidsmässigt – från äldsta tid fram till vår egen. Gemensamt är också att värdena kan vara bebyggelsehistoriska, personhistoriska, konstnärliga, teknikhistoriska etc. Detta gäller också det allmänna begreppet kulturarv som är de kulturvärden som vi väljer att överta från tidigare generationer. Kulturarvet kan vara materiellt eller immateriellt och knutet till bestämda platser i form av minnen och traditioner, men behöver inte vara det. Exempel på det senare – det ofta platsfria – är teater, musik, litteratur, åtskilliga sägner och traditioner. Exempel på mytiska eller religiösa värden knutna till platser är heliga källor, träd och berg. Uppskatningen av ett kulturarv utgår från mänskliga värderingar och vårt urval speglar de omständigheter under vilka valet gjorts, vem som svarat för det och dennes intressen. Kulturarvet kan därför leda till värdekonflikter. Det är en grannliga uppgift för utvecklingssamarbetet att välja rätt strategi, så att inte svagare gruppernas intressen undermineras på grund av koncentration på en viss sorts kulturarv.

Foto: Thomas Melin

Ny verksamhet i äldre byggnad är resurssparande. Här är en före detta administrationsbyggnad för ett plantage på Sao Tomé som används som dagis.

policy konstateras att vår historia lever kvar i allt vi skapat, i byggnader, kulturmiljöer, språk, musik, traditioner eller sagor och berättelser, och att det är dessa skapelser som kallas kulturarv. Våra levnadsmiljöer speglar samspelen mellan byggda verk, platser med symbolisk mening och invånarnas ekonomiska och sociala relationer.

Den ärvda kulturmiljön är en tillgång för hela mänskligheten som är svår att ersätta – en tillgång som i sig bär fröet till utveckling. Den omfattar både materiella och immateriella värden. Om förnyelse och vidareutveckling skall lyckas och bli hållbar, måste denna process bygga på insikter och kunskaper om den inhemska kulturtraditionen, samt på medborgarnas engagemang och delaktighet. En värld där skilda kulturer och kulturtraditioner respekteras är en säkrare värld med färre risker för konflikter och terrorism. Världsbankens erfarenhet är också att utvecklingssamarbeten som bedrivs med en kulturell dimension blir mer framgångsrika än de som saknar en sådan dimension.⁵

Samtidigt måste vi slå fast att de kulturvärden som kan tillmätas miljön är just värden och därmed beroende av vem som gör bedömningen och vilken religion, samhällsgrupp etc. hon eller han tillhör. Det är självklart män-

niskan själv som värderar sin miljö och som väljer och berättar sin historia. Att kulturarvet är en gemensam tillgång innebär inte att tolkningen från olika grupper av hur det skall utnyttjas alltid stämmer överens sinsemellan.

En folkgrupp hålls samman av gemensamma intressen och gemensamma minnen. Minnen är i sin tur vanligen förknippade med platser – det är överhuvudtaget svårt föreställa sig minnen av händelser som inte är lokaliserade i rummet. En del av kulturens förmåga är att hjälpa till att bygga minnen och skapa minnesgemenskaper. Det gäller också "svåra" minnen som inte bör förträngas genom utplåning av ovälkomna påminnelser i form av byggnader eller platser. Det är medvetenheten om ett gemensamt förflutet och inte bara en delad nutid som skapar den hållbara samhörigheten, känslan av att dela ett "gemensamt öde".

Den kulturmiljö som formats under generationer och präglats av lokala förhållanden och förutsättningar tillhör platsen där den utvecklats och ger denna dess särprägel. Det gör att tillvaratagande och utveckling av kulturarvet motverkar risken för homogenisering och utslätning som en följd av pågående globalisering.

⁵ "Culture and Sustainable Development: A Framework for Action." Environmentally and Socially Sustainable Development, Washington 2001. En sammanställning av Världsbankens policy i detta avseende finns i bankens publikation: Cultural Heritage and Development. A Framework for Action in the Middle East and North Africa. Orientations in Development Series, June 2001.

Kulturarv, mänskliga rättigheter och konflikter

Enligt FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna är var och en berättigad till att de kulturella rättigheter, som är avgörande för den egna värdigheten och den egna fria personlighetsutvecklingen, förverkligas genom både nationella åtgärder och mellanfolkligt samarbete. När kulturmiljöer hotas av väpnade konflikter eller naturkatastrofer är det därför angeläget att svenskt utvecklingssamarbete inriktas på solidarisk hjälp till skydd för det hotade kulturarvet. Rätten till eller hävdandet av en grupps kulturarv får aldrig innebära en kränkning av andras rätt till sitt kulturarv.

Fred är en given förutsättning för hållbar utveckling. Men freden riskerar att undergrävas där minoriteters rättigheter beskärs, etniska motsättningar underblåses och religiös och kulturell intolerans accepteras. De senaste årens väpnade konflikter har gjort motstående gruppers kulturarv

till måltavla. Kulturarvet kan användas för att stärka den egna gruppens eller klassens identitet. Detta kan vara godartat och inspirerande – kanske i synnerhet i unga statsbildningar – men kan också vara utestängande, nämligen om kulturminnena används som en del av en härskarstrategi som skall befästa överordnade gruppers legitimitet. Religiösa grupper har i växande utsträckning under de senaste decennierna förstört varandras helgedomar. Kulturminnen tas i bruk som territoriella markeringar, arkeologi och historia används för att belägga det egna folkets förstörelserätt. Forna koloniers utveckling illustreras ofta av ett rikt bebyggelsearv av globalt historiskt intresse, vars tillvaratagande är angeläget ur kulturhistorisk synpunkt. Bevarandet av detta kulturarv kan emellertid också vara ovälkommet och uppfattas som en förlängning av koloniala strukturer.

Så utgör det synliga kulturarvet i form av t.ex. historisk bebyggelse

KONVENTIONEN OM SKYDD FÖR KULTUREGENDOM I HÄNDELSE AV VÄPNAD KONFLIKT. (HAAG-KONVENTIONEN 1954)

Genom konventionen fastslås följande principer:

- skada på ett folks kulturegendom, oavsett vilket land den tillhör, är liktydigt med skada på hela mänsklighetens kulturarv, ty varje folkslag bidrar till världens kultur
- bevarandet av kulturarvet är av stor betydelse för hela jordens befolkning och det är viktigt att detta arv blir föremål för internationellt skydd.

De höga fördragsslutande parterna har förbundit sig "att respektera kulturegendom såväl inom sitt eget territorium som inom andra höga fördragsslutande parter territorium... och, om nödvändigt, sätta stopp för varje form av stöld, plundring eller bortförande av kulturegendom och varje form av vandalism riktad mot kulturegendom [samt att] avhålla sig från varje vedergällningsaktion riktad mot kulturegendom."

Brott mot konventionens skyddsbestämmelser betraktas som brott mot mänskligheten och de anklagade kan ställas inför Internationella domstolen i Haag. En av anklagelserna mot Serbiens före president Slobodan Milosovic behandlar den avsiktliga förstörelsen av kulturarvet i Kosovo och Bosnien-Hercegovina. I ett tilläggsprotokoll giltigt från och med mars 2004 slås fast att konventionen gäller lika för såväl internationella som icke-internationella väpnade konflikter.

Moskén i Maglaj från tidigt 1600-tal räknades som en av de historiskt och kulturellt mest värdefulla moskéerna i Bosnien före kriget under vilket den fick svåra skador. Den har restaurerats av CHwB (Cultural Heritage without Borders) med Sida-medel. Före (till vänster) och efter restaureringen 1997–2000 (höger). Foto: Kemal Zukic och Pål Anders Stensson

FRUKTAN FÖR HISTORIEN

År 2001 sprängdes trots omvärldens massiva vädjanden de 1000-åriga Buddhastatyerna vid Bamyan i Afghanistan, därför att de stred mot den talibanska regimens trosuppfattningar. Så kan kulturminnen med sina minnen från tidigare epoker vara oönskade av grupper som i dem ser manifestationer av religioner eller folkgrupper eller politiska system man vill bekämpa. Historien vimlar av exempel på bildstorm och ideologisk vandalism - från viljan att undanröja spåren av äldre generationers eländiga boende-förhållanden till statyvältning.

Många samhällen bär således med sig smärtsamma minnen ur historien. Det kan vara monument över envåldshärskare såsom Stalin och andra, eller fysiska uttryck för apartheid i Sydafrika, kolonialism och imperialism i Afrika, Sydostasien eller Latinamerika. Kulturmiljöer, som jordbruksplantager och storgodsbruk, kan på olika sätt påminna om förtryck och övergrepp och till och med förstärka gamla maktstrukturer.

I dagens väpnade konflikter är förstörelsen av motståndarens kulturminnen en del av makt-kampen. Egna kulturminnen får också göra tjänst i propagandaapparaten.

En av det internationella samfundets angelägnaste fredsskapande åtgärder är att överbygga kulturella motsättningar och frigöra kulturminnena från trånga identifikationer med dagens etniska eller politiska grupperingar. Ett sådant syfte har Unescos världsarvskonvention, där alla länders kulturarv ses som en gemensam tillgång. Det är bättre att lära av historien än att hämnas på den.

materiella vittnesbörd om tidigare händelser. Det är vittnesbörd som måste tillvaratas för att skapa underlag för en historieskrivning befriad från förfälskning och manipulation i politiskt syfte. Utan respekt för olika gruppers kulturarv är en demokratisk utveckling i ett mångkulturellt samhälle inte möjlig.

Fattigdomsbekämpning

Fattigdom manifesteras på många olika sätt: hunger, ohälsa, förnekad värdighet. Den utvecklas under olika skepnader och omständigheter men kännetecknas ofta av avsaknad av makt, valmöjligheter och säkerhet. En förutsättning för att fattiga människor skall kunna förbättra sina levnadsvillkor är därför att de ges rätt och möjlighet att delta i beslut som rör den egna miljön. En verksam fattigdomsbekämpning måste – liksom allt utvecklingsarbete – integrera den kulturella dimensionen i utvecklingen,

eftersom kulturen påverkar det som värdesätts i ett samhälle; det är kulturen som påverkar hur individer, samhällen och institutioner reagerar på utvecklingen.

Äldre bebyggelse är ofta nedsliten och brukas av fattigare grupper av befolkningen. Åtgärder för att skydda och bevara denna miljö påverkar med nödvändighet de fattiga själva. Alla sådana bevarandeinsatser bör därför genomföras med brukarnas medverkan och på sätt som långsiktigt förbättrar deras villkor.

Även om ekonomisk utveckling är nödvändig får den inte bara handla om tillväxt utan också om hur tillväxten påverkar fattiga. Ökande internationalisering och modernisering lämnar efter sig stora befolkningsgrupper vars traditionella försörjningssätt, t.ex. småindustri och hantverk, rycks undan. I ett sådant perspektiv är det viktigt att konstatera att väl förvaltade och brukade kulturmiljöer har stark

I fattiga länder är historiska byggnader och stadsdelar ofta i dåligt skick och bebodda av fattiga människor. På många ställen bidrar föråldrade hyresregleringar till förfallet när hyror av sociala skäl frusits till nivåer som inte täcker underhållskostnaderna. Denna f.d. karavanseralj i Zanzibars stenstad hade vanskötts i flera decennier och beboddes av mycket fattiga människor. Begränsade reparationer gjorde det möjligt att få stopp på nedbrytningsprocessen samtidigt som hyresgästerna kunde bo kvar. På samma gång förbättrades deras levnadsförhållanden väsentligt. Nya hyresöverenskommelser bör nu möjliggöra kontinuerligt underhåll. (Projektet har finansierats av Sida och utförts av Aga Khan Trust for Culture). Foto: Aga Khan Trust for Culture

⁶ Perspectives on Poverty, Sida October 2002, s 5f.

⁷ Jfr Världsbankens initiativ i denna fråga: <http://www.worldbank.org/poverty/culture/#why>

Fredscentrum i Betlehem vid det återställda "Manger Square" år 2000.

Foto: Snorre Lindqvist

BETLEHEM

I Betlehem har Sverige och andra donatorer finansierat ett antal rehabiliteringsprojekt i syfte att stärka fredsprocessen och högtidlig-hållandet av 2000-årsskiftet. Sverige bekostade restaureringen av "Manger Square" med anslutande gator och den centrala grönsaksmarknaden, samt uppförandet av ett kulturhus vid torget. Detta kulturhus eller "Fredscentrum" ritades av den svenske arkitekten Snorre Lindqvist, som vunnit en palestinsk-svensk arkitektävling om projektet. Insatserna i Betlehem – en stad med en unik rikedom av religiöst, kulturellt och historiskt arv – syftade på kort sikt till att skapa arbetstillfällen för palestinska hantverkare och på lång sikt till ekonomisk tillväxt genom turismen. Trots den politiska händelseutvecklingen som förstörde mycket av det som åstadkommit kan insatserna fortfarande tjäna som exempel på hur omsorg om kulturmiljön kan främja utvecklingen i bred mening.

attraktionskraft och kan bidra till lokal ekonomisk utveckling. Kulturmiljön är en del av den infrastruktur som stärker tillväxtkraften i ett samhälle. I många samhällen utgör kulturmiljön i själva verket den främsta tillgången.

Turism på gott och ont

Kultur- och ekoturism är en industri i stark tillväxt och utgör ett naturligt sätt att generera inkomster och utveckling till platser med kulturhistoriska sevärdheter. Kulturmiljöer – i synnerhet spektakulära sådana – är attraktiva för turistnäringen som i sin tur kan dra till sig andra företagslokaliseringar och investeringar som kan generera inkomster för en hel region. Turismen medför dock också tydliga risker i sköra samhällen. Den tenderar att slå sönder sociala strukturer, att ensidigt inrikta samhällen på en inkomstkälla och att slita ut sin egen resursbas. Den måste därför utvecklas med respekt för och i harmoni med det omgivande samhället, och inkomsterna från näringen måste komma lokalsamhället till godo.

Bevara och förnya

Ekonomisk tillväxt måste gå hand i hand med ansvarsfull hushållning med givna resurser. Omsorg om och varsam förnyelse av befintlig bebyggelse och miljö är ett sätt att hushålla med de befintliga resurserna och att återbruka dessa. Traditionell bebyggelse är i regel utvecklad i harmoni med klimat, lokala material och lev-

nadsförhållanden, kunskaper som inte skall underskattas. Därför bygger god kulturvård i huvudsak på traditionella hantverksmetoder och på byggnads-sätt med lokala material. Detta skapar sysselsättning för fattigare grupper, även om hantverkskunskaperna på vissa håll kan behöva återupplivas. När förnyelse- och underhållsinsatserna görs med lokala, icke importberoende material, med lokal arbetskraft och med lokala entreprenörer, innebär det att lokalsamhällets resurser mobiliseras, aktiveras och återinvesteras.

Landskap och städer är resultat av många människors gemensamma investeringar i infrastruktur, odlingsmark och i bebyggelse. Människor och verksamheter har anpassats till varandra i komplicerade mönster – till en lokal kultur betingad av plats och historia, en lokal kultur vars utveckling stöds av kombinationen av befintlig miljö och nedärvd kulturell kompetens att hantera denna. Tyvärr är det också lätt att skada sådana strukturer genom okänsliga ingrepp.

En vanlig motsättning är den mellan bevarande och förnyelse. Brist på utveckling och knappa ekonomiska resurser är konserverande också för bebyggelse och miljöer. Därför finns, som ovan framhållits, äldre kulturmiljöer ofta i de fattigaste och mest efter-satta delarna av ett samhälle. Ekonomisk utveckling bär fröet till snabba förändringar i sådana miljöer, vilket är eftersträvt samtidigt

VARSAMHET

Uthållig utveckling kräver varsamhet Det innebär att handskas varsamt med befintliga kvaliteter och iakttäta klok hushållning med givna resurser.

I svensk lagstiftning finns kravet att ändringar av befintliga byggnader ska utföras varsamt, så att byggnadens karaktärsdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara. Kravet på varsamhet vänder sig inte mot förändringar i sig, men de ändringar som görs ska utgå från byggnadens egna förutsättningar. Det säger sig självt att oberoende av åtgärdens omfattning kan varje ändring göras på ett varsamt eller ovarsamt sätt. Varsamhet förutsätter att man skaffar sig kunskaper om de värden en miljö har, så att man kan ta tillvara dessa värden på ett positivt sätt. Begreppet bör därför ses som grundläggande i utvecklingssamarbetet.

som just denna utveckling kan hota deras kulturvärden. Ett alltför starkt hävdande av bevarandaspekten är ofruktbart om det inte förenas med en öppen och konstruktiv attityd till återanvändning av befintliga strukturer.

I många länder har upprustning av centralt belägna äldre stadsdelar lett till gentrifiering av dessa, dvs. att förmodnare samhällsgrupper flyttat in på bekostnad av dem som bodde där när stadsdelen befann sig i ett förslummat skick. Att uppnå en god balans mellan bevarande och förnyelse kräver insikt och omsorg. Kulturmiljövården bör därför integreras i annan verksamhet ("integrated conservation"). När kulturarvaspekten tas med som underlag i samhällsplaneringen bidrar det till ett helhetsperspektiv på utvecklingen.

Kulturmiljön är utsatt och hotad

Förstörelsen av en kulturmiljö är mer eller mindre definitiv – rekonstruktioner kan i vissa fall ske men blir något delvis annat än originalet. Kulturminnen och kulturmiljöer kan inte heller flyttas utan att de förändras eller förlorar mycket av sitt värde. Förnyelse är däremot villkorlig, den kan ske omedelbart eller vid ett senare tillfälle, den kan äga rum på ett visst ställe men också någon annanstans, kanske i närheten. Särskilt hotade är i regel arkeologiska lämningar. Utbyggnad av infrastruktur och förnyelse av gamla stadskärnor innebär exempelvis ofta att det under mark belägna kulturarvet berörs, utöver den påverkan ingreppen har på kulturlandskapet som helhet.

Paradoxalt nog kan man säga att de största hoten mot kulturmiljön är kulturella, dvs. en allmän okunnighet om historiska och kulturella värden och förekomsten av makthavare som delar denna okunnighet eller är likgiltiga för dessa värden och kanske förfäktar en ideologi präglad av stark moderniseringstilltro parad med missaktning för äldre bebyggelse, lokal tradition och lokala material. Till de kulturella hoten räknas, som ovan framhållits, givetvis också etniska, religiösa och politiska konflikter, där byggnader och miljöer uppfattas som medskyldiga till och symboler för förhållanden man vill bekämpa. Starka institutioner och en framsynt lagstiftning kan avvärja dessa hot, men i många länder

präglas situationen snarast av svag kulturpolitik, svaga institutioner och korruption. Detta kan göra att gemensamma intressen inte kan hävda sig och befintliga maktstrukturer blir ett avgörande hinder för kulturmiljövården.

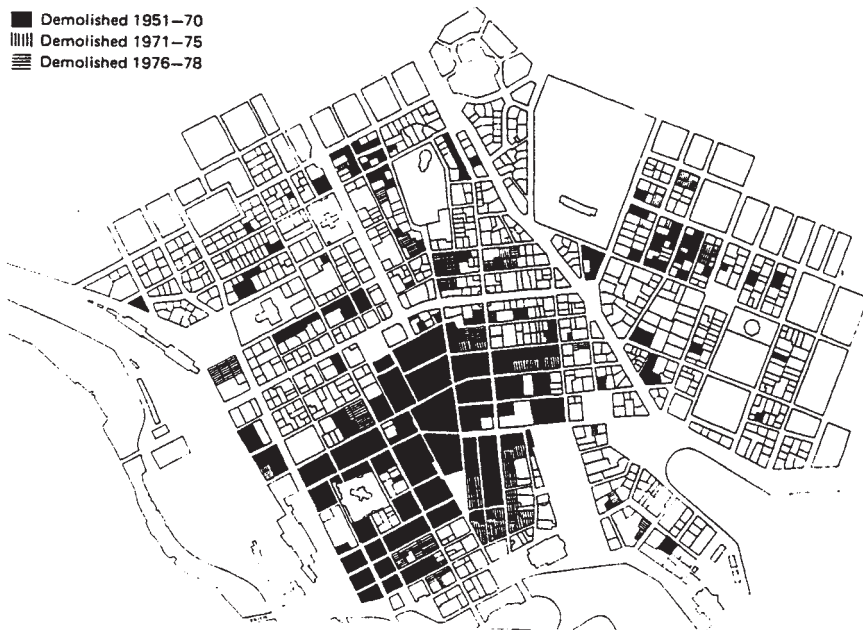
Den andra stora hotbilden är kopplad till förvandlingsprocesser i samhället, där hoten är många. Kortsiktigt ekonomiskt tänkande leder ofta till oersättliga förluster. Okänsligt planerade infrastrukturprojekt kan bryta urgamla samband och kommunikationsleder i landskapet och skära sönder historiska stadsmiljöer. En planering uppifrån utan deltagande från nuvarande brukare innebär ofta att en storskalig och endimensionell planering bryter upp befintliga sociala nätverk och den varierade, ofta småskaliga, näringslivsstruktur som var en förutsättning för kulturmiljön. Även med goda avsikter kan förvandlingsprocesserna bli omöjliga att styra. Allmänhetens deltagande i planerings- och förnyelseprocessen är därför av största vikt.

I jämförelse med ovanstående är till och med de fysiska hoten från naturkatastrofer, krig och konflikter mer temporära, även om de lokalt kan vara förödande. Bristande resurser t.ex. till underhåll och bristande medvetenhet om och yrkeskompetens när det gäller traditionell teknik och traditionella material är nog ett större hot, och många byggnader har i onödan förstörts av så banala skäl som läckande tak.

Urbaniseringen

Utvecklingsländerna går sedan flera decennier igenom en stark urbaniseringsfas med snabbt växande stadsbefolkning. Det leder till stadsutvidgningar men också press på existerande mer centrala stadsdelar. Till de svåraste problemen att hantera hör en snabbt växande privatbilism som parad med eftersatta allmänna kommunikationer utgör ett dödligt hot mot historiska stadskärnor. Den förnyelse som utvecklingen leder fram till karaktäriseras vanligen av gatuutvidgningar, byggande av motorleder och höghusblock och av att stadsdelar som tidigare utmärks av en blandning av boende och olika verksamheter förvandlas till enfunktionella områden.

■ Demolished 1951–70
 ■■■ Demolished 1971–75
 ■■■ Demolished 1976–78

Stora delar av Stockholms centrum revs under en tjugoförårsperiod. De flesta byggnaderna var 100 - 200 år gamla men det fanns också ännu äldre bebyggelse. Folk som bott i området fick flytta, liksom butiker, verkstäder och annan småskalig affärsverksamhet. Det nybyggda området reserverades för kontor, affärskedjor, regeringskontor, biltrafik och parkeringshus. Denna förnyelse av ett mycket omfattande stadsområde är ovanlig. Idag är de flesta överens om att omvandlingen var för stor, gick för fort och genomfördes utan hänsyn till kulturmiljön. Efter Thomas Hall. (Ur Den stora stadsomvandlingen, Bengt O.H.Johansson, 1997).

Detta är särskilt påtagligt i de fall då urbaniseringen ackompanjeras av snabb ekonomisk utveckling kombinerat med fastighetsspekulation i mark och kommersiell bebyggelse, byggboom och krav på ökad exploatering. På kort tid kan en sådan utveckling leda till en total omvandling av en traditionell stad där endast några få sparade märkesbyggnader återstår utan inbördes sammanhang.

En snabb inflyttning från landsbygden kan medföra att den töms på människor och funktioner, vilket i sin tur leder till att kulturmiljöer av stort värde för förståelsen av tidigare samhällsförhållanden överges och förfaller.

Världsarv, monument och vardagsmiljöer

UNESCO:s världsarvslista har utan tvekan bidragit till att höja intresset för kulturarvet. Det finns en risk att detta i sig värdefulla initiativ, liksom nationella kulturminnesförklaringar, leder till att all uppmärksamhet (och alla resurser) riktas mot de unika objekten. Det finns ett behov att trots knappa resurser i många länder vidga perspektivet och beakta även mindre spektakulära kulturmiljöer, eftersom de kan berätta något om hur många människor levat och verkat. Det handlar om stadslandskap, industrilandskap och rurala landskap i bred mening.

En ensidig fokusering på enskilda

monument kan också leda till att den helhetsmiljö de ingår i inte uppmärksammas. Ett monument hör alltid till en plats och kan inte isoleras från denna utan att dess ursprungliga mening och betydelse förloras. Omsorgen om miljön bör därför vara bred och inriktad på sammanhängande områden och inte förbise mer vardagliga urbana eller rurala miljöer.

SVENSK STADSFÖRNYELSE – VÅRT HISTORISKA SJÄLMORD

Under efterkrigstiden moderniserades de svenska städerna i snabb takt med utgångspunkt från tanken att de historiska stadskärnorna inte svarade mot dagens och morgondagens krav. Under 10 år mellan 1960 och 70 försvann därmed nära 50 % av all bostadsbebyggelse från 1800-talet och tidigare. Räknar vi med de fortsatta rivningarna under 70-talet får vi konstatera att mer än hälften av den äldre kulturmiljön försvann. Med husen försvann också innerstadens småföretag och de boende som hänvisade till nybyggda förorter. De nya byggnaderna reserverades för kontor, varuhus och affärskedjor. Det dröjde ända till vår tid innan stadslivet återkom till de nya stadskärnorna. Sverige var inte ensamt om detta planeringstänkande – men vi var effektivast. Vad andra världskriget åstadkom i den europeiska kontinentens historiska städer åstadkom vi själva.

Samma moderniseringsväg upprepas nu i andra världsdelar. Den är särskilt märkbar i vissa delar av Asien där många äldre städer nu domineras av isolerade skyskrapor mellan motorvägar och med små reservat av historisk bebyggelse – avsatta för turister.

Mål och prioriteringar för Sidas utvecklingssamarbete inom kulturmiljön

Sidas mål är:

– att stärka fattiga länders, folkgruppers och individers rätt till sitt historiska och kulturella arv genom att stödja ett varsamt och långsiktigt bevarande och nyttjande av kulturmiljön.

Den ärvda kulturmiljön är en resurs som svårligen kan ersättas när den en gång förstörts. Varsamhet krävs för att denna resurs skall bevaras och användas på ett hållbart sätt. Sida skall bidra till detta, vilket kräver insatser av olika karaktär på olika områden.

Alla Sidas insatser prövas genom MKB, där kulturmiljökonsekvenserna ska behandlas lika ingående som övriga miljöaspekter. I Sidas nya riktlinjer för MKB ges checklistor för de flesta typer av samarbetsprojekt och de innefattar också de frågeställningar som berör kulturmiljön. MKB kan leda till att projektplaner ändras så att negativa effekter undviks eller till att särskilda åtgärder för att skydda och tillvarata kulturmiljön blir en del av projektet.

Som komplement till MKB kan strategisk miljöanalys (SMA) användas som ett hjälpmedel för att identifiera och åtgärda kumulativa negativa effekter på kulturmiljön, vilka kan uppstå till följd av att flera enskilda projekt genomförs samtidigt eller inom samma geografiska område.

Sida skall i utvecklingssamarbetet stödja insatser som:

- har ett tydligt fattigdomsperspektiv
- ser kulturmiljöer som en resurs att tillvarata och lägger vikt vid att kulturmiljöer kan brukas långsiktigt och vara ekonomiskt livskraftiga
- utnyttjar lokala resurser och kun-

skaper inklusive arbetskraft och byggnadsmaterial

- ser stärkandet av kulturmiljön i ett demokratiskt perspektiv där brukarnas och särskilt fattiga människors rätt och inflytande tillgodoses
- uppmärksammar och lyfter fram kvinnors påverkan på kulturmiljön och stärker kvinnors medverkan i kulturmiljövården
- syftar till kapacitetssuppleering och institutionell utveckling som stärker samarbetslandets förmåga att långsiktigt skydda värdefull kulturmiljö
- leder till ökad medvetenhet om kulturarvet och förståelse för tillvaratagande av kulturmiljöer
- utgår från varsamhet med kulturvården och respekterar autenticitet i former och material, men också kulturmiljöns helhetskaraktär
- säkerställer att kulturmiljövården skyddas och tillvaratas efter katastrofer.

Återanvändning och integrering

Få kulturminnen och kulturmiljöer kan överleva utan en användning som genererar underhåll. Omsorgen om kulturmiljön måste därför integreras i beslut som påverkar samhällsutvecklingen och samhällens fysiska utformning. För Sidas del innebär detta att ett förstahandsval skall vara att utgå från hur befintliga kulturmiljöer bäst kan komma till användning på ett sätt som tillvaratar deras kvaliteter.

En huvudprincip för ett framgångsrikt kulturmiljöarbete är således att detta integreras i övrig verksamhet. I all utvecklingsplanering bör generellt ingå överväganden angående på vilket sätt planerade insatser kan dra nytta

Vård av kulturminnen och kulturmiljöer kräver särskild skicklighet och kunskaper om traditionella tekniker och material. Det är därför viktigt att återuppliva halvt bortglömda kunskaper och utbilda unga hantverkare. Restaurering av byggnader och landskap är arbetsintensiva och skapar arbetstillfällen för både utbildade och outbildade hantverkare. Foto: Riksantikvarieämbetet

KATASTROFER OCH ÅTERUPPBYGGNAD

Efter att en katastrof inträffat kan man särskilja tre skeden som nödvändiggör skilda prioriteringar från hjälpinstanserna. I skede 1, det absoluta akutskedet, handlar det om att rädda människoliv, skede 2 innebär bland annat att eliminera risker att skadade konstruktioner skall störta samman, medan skede 3 gäller återuppbyggnadsinsatser.

Skede 2 inträffar kort efter katastrofen. Läget är fortfarande akut och drastiska rivningsåtgärder tillgrips ofta av säkerhetsskäl. Otillräckliga kunskaper om berörda konstruktioners motståndskraft leder till onödiga rivningar. I detta skede kan sakkunnig vägledning från personer förtrogna med traditionella konstruktioner rädda oersättliga kulturhistoriska värden från att förstöras. Tyvärr är det ovanligt att sådan expertis medverkar i detta skede.

Återuppbyggnadsskedet (skede 3) är det mest utdragna och komplicerade.

Biståndsinsatserna beslutas ofta av givarna, vilket vanligen leder till bebyggelseformer som inte hör hemma i miljön. Brådskas och okunskap om lokala förhållanden leder till kortsiktiga lösningar; exempelvis kan importerade och prefabricerade baracker komma att föredras framför valet att få igång en rekonstruktionsprocess som är förankrad i lokal ekonomi och kultur. Erfarenheten visar att försök att vinna tid sällan realiseras på grund av återkommande svårigheter att lösa frågor om fastighetsägande och om förbindelse till infrastrukturen. Att engagera lokalsamhället och dess resurser i återuppbyggnaden är att skapa arbetstillfällen, vilket i sin tur påskyndar en ekonomisk återhämtning. Det innebär i regel att tidigare bebyggelsemönster och -traditioner blir en utgångspunkt. Samtidigt måste man tillse att bebyggelsen bättre än tidigare kan motstå de krafter som utlöste katastrofen. Med sådana hjälpinsatser i stället för utskick av ett begränsat antal prefabricerade baracker kan kostnaderna reduceras väsentligt samtidigt som fler människor får hjälp. Med denna strategi kan också kulturmiljön få en möjlighet att överleva katastrofen.

av kulturmiljön eller hur kulturmiljöns utformning påverkas. Insatser som primärt syftar till värn av kulturmiljön bör planeras så att de på bästa sätt kan komma till användning i samhället.

Katastrofbistånd

Sverige har beredskap att snabbt ge stöd i samband med exempelvis naturkatastrofer. Sverige bidrar också traditionellt till återuppbyggnad efter väpnade konflikter. På senare tid har Sida gjort viktiga insatser för kulturmiljöer inom konfliktområden. När det gäller naturkatastrofernas inverkan på kulturmiljöer har detta uppmärksamhetsmindre. De snabba insatser som är av nöden efter t.ex. jordbävningar kan leda till att skadade kulturbyggnader i onödan rivs av säkerhetsskäl, därför att experter med erfarenhet av traditionella konstruktioners tålighet inte beretts tillfälle medverka vid bedömningen. Sida bör medverka till att skydd för kulturarvet integreras i katastrofinsatser redan i ett tidigt skede.

Kapacitetsuppbyggnad

Utvecklingssamarbetet inom kulturmiljöområdet skall stärka samarbets-

landets kapacitet att ta tillvara och bruka sitt kulturarv, både genom ökade kunskaper och genom en väl fungerande infrastruktur i form av institutioner och regelverk. Insatser för att öka allmänhetens kunskaper och intresse för den egna kulturmiljön, samt medborgarnas vilja och förmåga till delaktighet i dess utveckling, är också betydelsefulla. Till kapacitetsuppbyggnaden kan hör samarbete i genomförande av utbildningsinsatser och informationskampanjer, uppbyggnaden av nationella och regionala kulturmiljöregister, system för dokumentation, upprättande av managementplaner med vårdföreskrifter, bevarandeplaner för särskilda områden och principer för användningsplanering och s.k. "Integrated Conservation". Hit hör också medhjälp till att upprätta och upprätthålla ett internationellt kontaktnät inom kulturmiljöområdet. Utan ett sådant kapacitetsstärkande ramverk riskerar insatser för kulturmiljön att bli utan långsiktig verkan. Förvaltningsaspekten är således av stor betydelse för omsorgen om kulturmiljön.

Biståndet på detta område bör även inkludera konkreta projekt där kompetensutvecklingen integreras i

praktiskt genomförande. Detta är nödvändigt av flera skäl. Dels finns ett stort behov av stöd till konkreta insatser, eftersom sektorn i allmänhet har påtagligt knappa resurser, dels får stöd på det institutionella området nästan alltid mycket större genomslag om det paras med konkreta insatser. Vidare behövs lämpliga praktikfall för att utbildning ska ge resultat och det kan vara osäkert om en samarbetspart i en mycket knapp resurssituation kan erbjuda lämpliga pågående projekt. Slutligen är kulturmiljöområdet fortfarande ett relativt nytt arbetsfält och det finns behov av metodutveckling och pilotinsatser såväl för biståndsgivarna som för samarbetsländerna.

Vad kan Sverige bidra med?

I utvecklingssamarbetet skall Sveriges starka sidor utnyttjas: vanan att samordna skilda intressen, att utnyttja demokratiska beslutsformer, att visa respekt för skilda kulturella traditioner, att skapa väl uppbyggda administrativa regler och institutioner för kulturmiljöarbete och att erbjuda internationellt sett högtstående insatser inom planering, arkeologi och landskaps- och bebyggelsevård.

Detta talar för insatser inom områden såsom:

- myndighetsuppbyggnad och styrsystem
- inventering och dokumentation av kulturminnen och kulturmiljöer inkluderande arkeologiska lämningar samt stöd till forskning mm
- vård och restaurering av kulturminnen och kulturmiljöer, konservering
- metoder och synsätt i kulturmiljöarbetet vad gäller miljöer och landskap, inte minst vardagslandskap och vardagsmiljöer
- fysisk planering och tillämpning av miljökonsekvensbeskrivningar (MKB)

Samarbetet bör inriktas på kompetensutveckling genom institutionell samverkan ("twinning"), och utbildning, där svenska erfarenheter tas tillvara. KTS (kontraktfinansierat tekniskt samarbete) bör utnyttjas. Internationellt erfarenhetsutbyte bland annat genom internationella nätverk bör också främjas.

Val av biståndsinsatser

I Sidas verksamhet kan kulturmiljöinsatser initieras och genomföras som självständiga projekt eller program och det finns många exempel på detta. Omsorg om kulturmiljön är direkt tillämplig på processen att identifiera och bedöma sådana insatser.

Kulturmiljöfrågornas roll i biståndet måste dock ses i ett vidare perspektiv, och det är inom andra bredare områden för utvecklingssamarbetet, där kulturmiljöfrågorna hittills ofta inte uppmärksammas, som en huvuddel av kulturmiljöinsatserna kommer att identifieras i framtiden.

Inom följande områden finns nästan alltid väsentliga kulturmiljöfrågor att beakta:

- områdesbaserade utvecklingsprogram och rena landsbygdsutvecklingsprogram
- stadsutvecklingsinsatser, t.ex. omfattande stadsplanering
- samarbetsprogram inom miljöområdet, t.ex. vad gäller utveckling av policy, regelverk, institutioner, monitoring mm
- i program som syftar till att stärka demokrati och mänskliga rättigheter
- i program på kulturområdet, där kulturmiljöinsatser kan utgöra naturliga komponenter
- i alla sammanhang där lokalbehov kan lösas genom att kulturmiljö och kulturhistoriskt värdefulla byggnader tas till vara
- i akutinsatser efter katastrofer där Sida bör medverka till att skador på kulturmiljön begränsas och inte, som ibland sker, förvärras genom okunniga röjningsinsatser
- i återuppbyggnad efter krig och katastrofer

I många fall bör samarbetsprogram av ovanstående typ innehålla väldefinierade delinsatser för kulturmiljön. I andra fall kan frågorna hanteras mer integrerat inom ett program.

Kulturmiljö är ett delvis försummat område, som redan med gällande regelverk bör beaktas mer i utvecklingssamarbetet. Det är en fråga som spänner över flera ämnesområden och frågan måste därför uppmärksammas och hanteras av många olika enheter inom Sida.

BEVARANDEFRÅGAN I SVERIGE

Sverige kan berömma sig av en osedvanligt lång tradition av offentlig kulturmiljövård. Riksantikvarieämbetet (eller snarare dess föregångare) är ett av Sveriges äldsta ännu existerande ämbetsverk. Föregångaren till vår gällande kulturminneslag kom 1660. Fornminnen och gamla byggnader skulle bevaras som historiska bevis på rikets ärorika historia och på den svenska nationens geografiska hemorts rätt. Avgörande för framtiden blev att alla fornminnen – även de obetydligaste och ännu okända – redan från början omfattades av lagskyddet. I vår nuvarande lag finns inskrivet att vi alla – såväl enskilda som myndigheter – har ett eget ansvar att värna om kulturmiljön. "Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete skall se till att skador på kulturmiljön såvitt möjligt undviks eller begränsas."

Det 100 år gamla gästhuset, eller "konak" i Maglaj, Bosnien var svårt skadat av kriget och av tidigare brist på underhåll. Bilderna visar gästhuset som det var 1996 (ovan) och efter CHWB:s av Sida finansierade restaurering.

Foto: Bengt O.H. Johansson och Tina Wik

SIDA STÖDER ÅTERUPPBYGGNAD AV KULTURARVET I KOSOVO OCH BOSNIEN-HERZEGOVINA

Under kriget i Bosnien-Herzegovina blev kulturarvet en måltavla. Man har beräknat att över 1500 religiösa byggnader och kulturminnen, huvudsakligen tillhörande det muslimska kulturarvet, skadades eller totalförstördes. Tortyr, våldtäkter och kulturvandalism var ett sätt att kränka motstående gruppers motståndskraft och värdighet. Tillsammans med utplånande av bostäder och arbetsplatser tjänade förstörelsen av kulturminnen också till att permanenta fördrivningen av människor, att förminska deras hemortsrätt. Mönstret upprepades i Kosovo, senast i mars 2004, då det i huvudsak var det serbiska kulturarvet som blev utsatt för systematisk förstörelse i en explosiv hämndaktion. Sida har sedan 1996 varit huvudfinansör av Sveriges utvecklingssamarbete för kulturarvet i de krigsdrabbade länderna på Balkan. En huvudpunkt har varit att bidra till en utveckling av ländernas egna kulturarvsinstitutioner genom konkreta räddnings- och utvecklingsprojekt som tjänat som utbildningsverkstäder för alla medverkande. Det har t.ex. handlat om att rädda förstörda eller till hälften raserade kyrkor och moskéer, museibyggnader och bostäder. Sidas genomförande partner är den svenska frivilligorganisationen stiftelsen "Kulturarv utan Gränser". Organisationen arbetar med försoning mellan folkgrupperna genom att stödja de olika sidornas kulturarv och stimulerar till nätverksbyggnad mellan professionella från olika delar av regionen. Kulturarv utan Gränser har f.n. lokalkontor i Sarajevo och Pristina.

Halving poverty by 2015 is one of the greatest challenges of our time, requiring cooperation and sustainability. The partner countries are responsible for their own development. Sida provides resources and develops knowledge and expertise, making the world a richer place.

SWEDISH INTERNATIONAL DEVELOPMENT
COOPERATION AGENCY

105 25 Stockholm
Telefon: 08-698 50 00
Telefax: 08-20 88 64
www.sida.se, sida@sida.se